

A, Á

Abúzió (latin *abusio*; a 'visszaélés' jelentésű szóból): más elnevezéssel képzavar; a szó jelentését szokatlan dologra vonatkoztatjuk, vagy két szókapcsolatot összevegyítünk, s ilyenformán a kapott kép erőltetett vagy éppen zavaros lesz. Például: „Volt ott még néhány olyan ember, akinek *bölcsője* bizonyára szintén nem *paplanos ágyban ringott*.” Azt mondhatjuk, hogy valakinek a bölcsője kis, szalmatetősházban ringott, de paplanos ágyról nem lehet szó. Az *ott hagyta a foga fehérét* kifejezésben meg az *ott hagyta a fogát* és a *kimutatta a foga fehérét* szólás vegyült össze. A képzavar előfordul a társalgási és a sajtónyelven kívül a szépirodalomban is, például az érzelem erős voltát jelezte Jókai Mór egyik regényének következő mondatában:

Kálmán érzé az arcára hulló fürtök villanyos érintését, s *vállával hallotta* a hölgy szívének dobogását.

(Jókai Mór: És mégis mozog a föld)

Vagy lehet a képzavar a humor és gúny eszköze, például:

...de hová ragadál?

Oh *felhevülésnek*

Gyors talyigája!

(Petőfi Sándor: A helység kalapácsa)

Aferézis (latin *aphaeresis*; a görög 'elvétele' jelentésű szóból): szókezdeti hang vagy szótag elhagyása. Célja a nyelvi gazdaságosság, vagy egyszerűen a ritmus kívánja meg, de megéreztetethet bizonyos stílusárnyalatot is. Például:

Könyörögne, – nem tud,

Nem tud imádkozni;

Olvasóját *honn* feledé:

Ki megyen elhozni?

(Arany János: Zács Klára)

Példák a társalgási nyelvből: *ki* (*aki* helyett), *faxol* (*telefaxol* helyett), *Stét!* (*Jó estét!* helyett), „*ki* [*aki* helyett] korán kel, aranyat lel” (közmondás).

Akumen (latin *acumen*; az *acuere* 'élesít', illetve az *acus* 'valaminek a hegye' értelmű szóból; jelentése: 'élc, csel'): olyan szókép és egyben gondolatalakzat, amelyben ellentét feszül, tudniillik az alanyhoz eltérő értelmű jelzők vagy ellentétes értelmű állítmányok, állítmányi részek kapcsolódnak. Például: „*A legjobb rossz is elkövetkezett.*”

Ő szerette helyettünk az emberiséget, s ő szenvedett értünk az emberektől. Ő szítja fel a mi borunk mérgét, s ő fizette le értünk a nyomorúság adóját.

(Móricz Zsigmond: Gyászbeszéd Ady Endre ravalánál)

Az akumen célja meglepetés, csodálat keltése, a figyelemnek valamilyen új ismeretre irányítása. Ez az alakzat meggyőző erejénél fogva gyakori a szónoki beszédben, a sajtónyelvben és a szépirodalomban.

Alakzat (latin *figura*; jelentése: 'alakulás, alak'): a klasszikus retorika alapfogalma, a stílus élénkítésének, hatásossá tételének az eszköze; olyan nyelvi fordulat, kifejezésmód, amely azzal, hogy a szokásostól bizonyos fokig eltér, hatással van a befogadó érzelmeire, indulatára, akarására. Az alakzat megvalósulhat a hangzásban (hangalakzat, pl. alliteráció, eufónia, hangutánzás, hangszimbolika). Az alakzatok érinthetik a szónak a használatát (szóalakzat, pl. szóismétlés, fokozás, szókihagyás). Megjelenhet továbbá a mondat szerkezetben (mondatalakzat, pl. megszólítás, felkiáltás, inverzió). Alakulhat a tartalom bizonyos átrendezésén, kiterjedve nagyobb szövegegységre is (gondolatalakzat, pl. aposziopézis, interrogáció, emfázis, allegória, irónia).

Alany: Az alany mint mondatrész két esetben jár stílushatással: a határozatlan és az általános alany esetében.

A határozatlan alanyt (amellyel akkor élünk, ha az alanyt nem ismerjük, vagy nem akarjuk megnevezni) kifejezhetjük:

1. az igei állítmány többes szám harmadik személyű alakjával, pl. *harangoznak*; „Megint *jőnek, kopogtatnak*” (Petőfi Sándor: Falu végén kurta kocsmá...);
2. határozatlan névmással, pl. „*valaki kopogtat*”, „*Valaki, valaki most emleget*” (Ady Endre: Valaki, valaki emleget);
3. *-ódik, -ődik* képzős igealakkkal, pl.

Ha volt vón szükség emberre, magyarra,
Lett volna, aki másképpen akarja.
Nem *akaródott*, hát nem *akaródott*.

(Ady Endre: Két kuruc beszélget)

Ez utóbbi forma tájnyelvi, népies és régies színezetű.

Az általános alany (amikor az állítmány mindenkire vagy legalábbis a szóban forgó személyek mindegyikére vonatkozik) többféle stílusértékű nyelvi eszközzel fejezhető ki:

1. A legáltalánosabban az *ember, világ, nép* stb. általános jelentésű köznevekkel, pl. „*A világ könnyen ítél.*” „*Azt hinné az ember: élő tilalomfa*” (Arany János: Toldi). Hasonló, de az irodalmi és a köznyelvben ma már választékosabbnak számító kifejezőmód a főnévi igenévnek az állítmányi használata, pl. „*Megismerni a kánaszt cifra járásáról...*” (népdal).
2. Az igei állítmány többes szám harmadik személyével, pl. „*Nem bízzák ebre a háját*” (közmondás).
3. Erőteljesebben érzékeltethetjük az általános érvényt a megfelelő névmásokkal, pl. „*Ha majd a bőség kosarából | Mindenki egyaránt vehet*” (Petőfi Sándor: A XIX. század költői).
4. A *mindnyájan* névmással, illetve az igei állítmány többes szám első személyével az összetartozás érzését hangsúlyozzuk, pl. „*Mindnyájan ott leszünk.*”
5. Szorosabb kapcsolatra, közvetlenségre utal az egyes és többes szám második személyű igei állítmány, pl. „*Lassan járj, tovább érsz!*”, és a költői stílusban:

Nem *hallottátok* Dózsa György hírét?
Izzó vastrónon őt *elégetétek*,
De szellemét a tűz nem *égeté meg*,
(Petőfi Sándor: A nép nevében)